

SZÉKELY MIKLÓS

Az 1900-as párizsi világkiállítás Bálint Zoltán és Jámbor Lajos által tervezett magyar történelmi pavilonjának és installációinak tervei a párizsi Archives Nationales-ban¹

A magyar történelmi pavilon

Az 1900-as párizsi világkiállítás helyszínéül a város más korábban is országos és világkiállítási célra használt területeinek mindegyikét használatba vették. Felépült a Petit és a Grand Palais a Rond Point des Champs Élysées-n az 1855-ös világkiállítás Palais de l'Industrie-ja helyén. Új csarnok épült a Mars mezőn, ahol az 1867-es, 1878-as, 1889-es párizsi világkiállítások központi kiállítás csarnokait is felépítették. 1878 és 1889 után harmadszor is használatba vették a Trocadero palotát, valamint a tizenegy évvel korábban már önálló kiállítási célra használt Szajna parti Quai D'Orsay-t. A fentiek kiegészültek az Invalidusok temploma és a folyó közötti Esplanade des Invalides és a túlsáton lévő Petit és Grand Palais új híddal és vonzaskörzetével.

A világkiállítás programkiírása két időszakra fókuszált, a jelentősebb tárlat a 19. század egészének fejlődését kívánta a látogatók elé tárni, a másik pedig az 1889-től eltelt egy évtized újabb vívmányaira fókuszált. A francia kiállítók foglalták el az összes kiállítótér ötvenhat százalékát. Ausztria 10898, Magyarország 10380 négyzetméter területen rendezkedhetett be. Magyarország a kiállító államok átlagát figyelembe véve a hetedik legjelentősebb területarányt mondhatta magáénak, 3278 kiállítójával a harmadik helyen állt.² A párizsi világkiállítás magyar részvételének szervezési előkészületei 1896-ra, az ezredéves kiállítás időszakára nyúltak vissza. A gyakorlati szervezőmunka a millenniumi ünnepek lezárulta után, 1896–1897 fordulóján kezdődött el.

A kiállító nemzetek saját, nemzeti stílusban felépített házainak előzményét az 1878-as világkiállításra felépített Nemzetek utcája és az 1889-es világkiállítás Charles Garnier tervezte negyvennégy épületből álló sorozat jelentette, amely az emberi lakóház fejlődéstörténetét mutatta be.³ A Rue des Nations épületei három különböző célból épültek fel: vonzó látványossággént szolgálhattak nemzeti reprezentációs célokat, elhelyeztették bennük azokat a nemzeti művészeti gyűjteményeket, amelyek bemutatásához a nemzetközi csarnokok nem nyújtottak kedvező feltételeket, harmadrészt pedig reprezentatív fogadások számára is alkalmasak voltak. Az 1900-as világkiállításon a Szajna parton álló Rue des Nations pavilonjai javarészt valódi épületek utánzatai, vagy az adott ország egy történelmi korszakára jellemző építészeti stílus ártéltelmezési kísérletei voltak. Edwin Lutyens brit pavilonja a Kensington House mintájára épült, belső berendezése egy modern londoni ház enteriőrjét követte. A belga pavilon az audenarde-i városháza mintájára készült el. José Urioste y Velada, hazájának spanyol reneszánsz stílusában épült pavilonja esetében egyes reneszánsz spanyol épületek elemeit használta fel, belsejében spanyolkárpit gyűjteményt mutatott be. A tizenharmadik századi francia művészet jelentős emlékeit magába foglaló Frigyes gyűjteményt bemutató német pavilon a Hanza városok építészetét követette. A nemzeti pavilonoknak helyt adó Rue des Nations egészéről Pap Henrik beszámolója hű képet ad: „[...] a Rue des Nations a Szajna partján, az idegen hatalmak pavilonjai, tizenöt egész, húsz többé kevésbé sikerült palota sora, a part felé egy összefüggő terasz-

szal egyesítve, a paloták pincéiben nemzeti vendéglőkkel.”⁴ A magyar történelmi pavilon a viktoriánus korszak építészetét idéző angol, illetve a mohamedán és szláv díszítőelemeket vegyítő bosznia-hercegovinai pavilon között helyezkedett el. Ez utóbbi pavilon másik oldalán Ausztriának a Ludwig Baumann tervei alapján készült, Fischer von Erlach építészetét idéző és ezzel a Habsburgok fénykorára utaló pavilonja állt. A Monarchiát képviselő másik két pavilon az Osztrák Birodalmi Kulturális és Oktatási és az Osztrák Birodalmi Kereskedelmi Minisztérium felügyelete alatt épült fel.

A párizsi Szajna parton felépített magyar történelmi pavilon szellemi és építészeti előzményeit a Millenniumi Kiállítás Történelmi Főcsoportja jelenti. Az 1896-os Millenniumi Kiállítás pavilonjai a magyar történelem esszenciáját, a nemzet ezer éves európai jelenlétét fejezték ki építészeti eszközökkel, felsorakoztatva a történelmi Magyarország legjelentősebb műemlékeit. A négy évvel későbbi párizsi bemutató megkövetéseivel azonban ellentétes volt a történelmi stílusok bemutatása: „a nagyobb szabású történelmi kiállítás eszméjét tulajdonképpen meg sem engedte a párizsi kiállítás programja, mely a retrospektív anyagból csupán a 19. század alkotásainak biztosított helyet.”⁵ A Bálint Zoltán és Jámbor Lajos nyomán megvalósult történelmi pavilon és az installációk modernista felfogásának kettőssége a pályázatra beadott többi terven is megfigyelhető.

A négy beadott pályaműről Alpár Ignác írt szakvéleményeket az Építő Ipar 1898. augusztusi számaiban. Az első díjat a „Paris MCM” jelíggel beadott Bálint Zoltán–Jámbor Lajos⁶-féle terv nyerte el, a kivitelezésben csak kisebb változtatások történtek az eredeti tervekhez képest. A külső homlokzaton a tervezett és a kivitelezett változat közötti kevés különbség legfontosabbika, hogy a főbejárat oldalán a jáki templom bejáratát idéző főkapu bal oldalán nem a Klobusiczky-ház oldalhomlokzata látszott, hanem a gyulafehérvári Lázói kápolna bejárata. A Szajna felé és a Rue des Nations felé néző román kori és gótikus elemekből építkező homlokzatokat kétoldalt reneszánsz és barokk épületek motívumai kötötték össze. A Quai d'Orsay felőli oldalon a jáki apátsági templom román kapuzata fogadta a belépőt, ezzel átellenben a Szajna partra a vajdahunyadi vár erkélysora nyílt. Ehhez jobb oldalról a csütörtökhelyi kápolna szentélye, támpillérek közé fogva pedig a körmőcbányai vártemplom negyven méter magas tornya állt. A torony mellett balról a kassai Szt. Mihály kápolna mása állt oldalhomlokzatként, átmenet képezve a reneszánsz felé, amit a löcsei városháza nyitott árkádjai, az eperjesi Rákóczy ház tetőzete és a bártfai városháza ablakai jeleztek. A csütörtökhelyi kápolna másik oldalán, a barokk építészetre utalva, a pesti szerb templom barokkos tornya, mellette az eperjesi Klobusiczky ház rokokó homlokzata állt. A belsőbe a jáki templomét utánzó kapuzaton át juthattak be a látogatók, ettől balra a Lázói kápolna bejárata állt. A belső udvarban lévő előcsarnokot, vagyis a pavilon belső, középső részét román stílusú keresztfolyosó foglalta magába. Az udvar bal oldalán a Bethlen grófok keresdi kastélyának lépcsője és a bártfai városháza elemei köszöntek vissza.⁷ A pavilon eltérő stílusokat öt-

vöző kialakítása szerepelt az egyes installációkat részletesen leíró, előzetesen bekért dokumentációban is.⁸ A magyar történelmi pavilonban megvalósult a magyar kormánybiztosság-nak a történelmi stílusokra vonatkozó, a pályázati kiírásban is megnyilatkozó szemlélete.⁹

A második, „1900” jelíggel beadott terv Komor Marcell és Jakab Dezső pályázatát takarta.¹⁰ A lechneri felfogású épületnek az Alpár-féle kritikában látható változata centrális alaprajz köré, átlós irányban, nyolc négyszögletes helyiséget mutat. A másodlagos tervváltozaton a fölépcső már kikerült a központi kupolacsarnokból.¹¹ Az épületnek már Alpár Ignác kritikájában is felsorolt erényei, azaz kiegyensúlyozott arányai, tömegalakítása, könnyen áttekinthető szerkezete, kiállítási célokra megfelelő megvilágítása, a központi csarnok közvetlen, magas oldalvilágítása miatt az Iparművészeti Múzeum épülete jelent közvetlen előképet, tömegalakítása szempontjából azonban inkább a kecskeméti városházán és a korszak baumhorni zsinagógaépítkezéseinek, elsősorban a lipótvárosi zsinagóga tervén látható tömegelrendezésnek felel meg. Komor és Jakab terve nem élt a kiállítási bizottság kiírásában engedélyezett torony állításának lehetőségével, ehelyett a Szajna felőli homlokzatra egy, az épület első emeletéről megközelíthető, kiugratott panorámateraszt helyezett el.

A harmadik, „Seine” jelíggel beadott tervet Fischer József és Messinger Alajos jegyezte.¹² A centrális alaprajzú épület központi csarnokába helyezett lépcső következtében az egymás mellett sorakozó tereket kiállítási célra teljesen ki lehet használni, a felülvilágító felső helyiségek kivételével jó megvilágítás, oszlopos tagolás jellemezte. Alpár kritikája az épület felfogását, tömegalakítását és részletformáit az Iparművészeti Múzeumból vezette le. A pályázati kiírásban szereplő kettős kritérium, azaz a történelmi műemlékre vagy a kortárs modern magyar építészetre utaló felfogás érdekes keveredése figyelhető meg az épület hátsó, Szajna felőli oldalán, ahol az alapvetően lechneri felfogású tömb középső traktusába a segesvári várkapu Apostol tornyának mását illesztették be a tervezők. Az így létrejött hibrid felfogásról Alpár is elítélően nyilatkozott.

A negyedik, s egyben utolsó ismert pályamű Kolbenheyer Viktor „Körben négyszöglet” jelíggel beadott pályázata volt. Mind a Komor–Jakab, mind pedig a Fischer–Messinger által benyújtott tervekben megfigyelhető megoldásként a kupolás csarnok közepére tervezte az emeletre vezető lépcsőt. A hangsúlyos magyaros motívumokat mutató tervről Alpár elég kritikusan nyilatkozott, észrevétele szerint a tervező alkalmazott ugyan magyaros motívumokat, de „inkább csak a falfelületek díszítésére és nem a formák alakítására.”¹³ A lechneri felfogás ezen a terven is megfigyelhető.

A történelmi pavilon értelmezési lehetőségeire a világkiállítás kettős programkiírásának 1889–1900 közötti időszakot bemutató része nyújt lehetőséget. A párizsi történelmi magyar pavilon – az 1896-os budapesti ünnepségektől eltérően – nem az ezeréves Magyarországot mutatta be, hanem az ezer éves államiság lezárásaként szolgáló millenniumi kiállítást mint egy folyamat végpontját jelezte, vagyis magát a millenniumi évet jelenítette meg Párizsban.¹⁴ A párizsi magyar pavilon az államalkotás és állami lét folyamatának végpontját, az európai nemzetek között ismét önállóan helyet foglaló Magyarországot mint az államszervezési folyamat 1896-ban kikristályosodott végeredményét mutatta be. Ennek a paradigmaváltásnak a jele az, hogy az 1900–1914 közötti világkiállításokkal kapcsolatos hivatalos iratokban és levelezésekben számtalan alkalommal találunk utalást Magyarországra ön-

ló, Ausztriától elkülönülő bemutatkozásának fontosságára. A múltra utaló historizáló épületek és a nemzeti-modernista felfogás kettőssége tükröződik a magyar történelmi pavilonról megjelent legkorábbi beszámolóiból¹⁵ és Mihalik József értelmezéséből is.¹⁶ A millenniumi ünnepségeket követően fel erősödött a politikai önállóságot és magyar jellegzetességeket külföldön is bemutató állami reprezentációt igénye. Az önálló magyar államiság külföldi hangsúlyozása ellen a bécsi császári udvar minden rendelkezésére álló eszközzel tiltakozott. Vadas Ferenc kutatásainak köszönhetően vált ismertté, hogy a bécsi császári udvarból kiinduló szándék sikeres megvalósulása volt a millenniumi kiállításnak kizárólagos magyar nemzeti hatáskörben, országhatárokat nem túllépő, magyar belügyként történt kezelése is.¹⁷

A francia szervezőbizottság Lukácsi Bélának írt levelében részletesen tárgyalja a magyar történelmi pavilon építészetével szemben támasztott követelményeket.¹⁸ A francia szervezőbizottság biztosította a pavilon felépítéséhez szükséges feltételeket: a Szajna felé néző homlokzatot 25 méterben maxmálták, az oldalsó homlokzatok legnagyobb kiterjedése 28,5 méter lehetett. A fenti maximális kiterjedésen belül az építésszek belátásuk szerint dönthettek a beépítés mértékéről, az épület jellegéről. Az épületsor változatos és érdekes jellege érdekében minden felépítendő épületnek az adott ország múltbéli vagy jelenlegi építészeti stílusát, vagy egy adott vidékének jellegzetes építészetét kellett követnie.¹⁹ A jelentés további része kikötötte, hogy bármilyen tornyot magassági megkötés nélkül lehet elhelyezni az épületen a Szajna felőli homlokzathoz illesztve, legalább hat méter széles nyílással az alján az akadálytalan gyalogos közlekedés érdekében. A feljegyzés szerint a Szajna parton, a pavilonok bejáratát szintje alatt, a rakpart magasságában az egyes országok gasztronómiáját bemutató éttermet vagy kisipari boltot kellett kialakítani. Ennek megfelelően a magyar történelmi pavilon alatt, egy árkádokkal tagolt szuterénben „az ország bortermelesének bemutatására alkalmas kóstoló helyiség és egy nemzeti jellegű vendéglátóhely” kialakítására került sor.²⁰

A francia Kereskedelmi és Ipari Minisztérium 1898. március 28-án küldött értesítést Fittler Kamill főépítésznek a leadott építészeti tervekben található szabálytalanságok miatt. Az elsődleges tervek tehát ekkor már túljutottak a véleményezésen, így létrejöttük időpontjának meghatározása szempontjából Lukácsi Béla levélének 1897. szeptember 28-i keltezése és az 1898. március 28-i válaszlévlé közé eső időpont számít mérvadónak.²¹ A jóváhagyásra bemutatott terveken a meghatározott 28 x 25,5 méteres terület helyett 31,3 x 26,7 méteres beépítést tartalmaztak. A francia szervezőbizottság kritikát fogalmazott meg a homlokzat elé elhelyezett torony gyalogosforgalmat akadályozó elhelyezése miatt, javasolva a torony oldalsó homlokzatra való áthelyezését, erre azonban végül nem került sor. További problémát okozott, hogy az eredetileg meghatározott 1000 kilogramm/négyzetméter terheléshez képest a tervezett magyar építmény mintegy másfélszer súlyosabb volt. Az utólagosan beillesztett alátámasztások kérdését végül 1898. augusztus közepére sikerült megoldani, így 1899 kora tavaszán elkezdődhettek a kivitelezési munkálatok. Egy 1898. szeptember 2-i keltezésű levél tesz említést a tervek Párizsba való kiküldéséről, tehát a módosított tervek ezen dátum előtt készülhettek el. A munkák felügyeletével Fischer Józsefet bízta meg Lukácsi Béla. A második tervanyagot 1898. november 30-án nyújtották be a francia szerveknek, amelyeket december 7-i végső módosítások után elfogadtak és az 1898. június 7-e óta érvényben lévő építési szabályzat alapján megfelelőnek ítélték.²²

A pavilon tizennégy terme történelmi relikviákat mutatott be a kiállítás középpontjában a független Magyar Királyság történelmének bemutatása állt. A történelmi pavilon kiállítása három nagy egységre tagolódott: egyházi és világi művészetre, valamint történelmi fegyver és hadi kiállításra. Miklós Ödön beszámolója fontos részletet árul el a pavilon harmadik, megvalósult belső díszítési koncepciójáról és a kiállításról: „Az ezredéves történelmi főcsoport épületeinek mintájára, a Magyarországon létező, román, átmeneti, csúcsíves, renaissance, barok és roccoco stílus építészeti emlékeiből volt összeállítva a magyar pavilon, és belső helyiségei is ennek megfelelően és pedig a történelmi végrehajtó bizottság által kijelölt hazai motívumokkal díszítettek, mintegy keletét, otthonát képezve az abban kiállított történelmi emléktárgyaknak.”²³ A legnépszerűbb pavilonok közé tartozó magyar ház napi 5–6000 látogatót fogadott, a német pavilonon kívül ez volt az egyetlen, amelyet grand prix-vel jutalmaztak a szervezők.²⁴

A kiállítási csoportok installációi

A kiállításon elszórta szereplő magyar csoportok egységes installációba foglalt bemutatása lényeges kérdés volt, ennek megoldására kiemelt figyelmet fordítottak a magyar kormánybiztosság tagjai. A francia szervezőbizottság az egyes országok kormánybiztosságaival tárgyalt, közvetlen kapcsolatot nem létesített a kiállítókkal, a kiállítók kiválasztása nemzeti hatáskörben volt. E feladat megoldására az Iparművészeti Társulat egy olyan építész felkérését javasolta, aki „kiforrott, határozott egyéniséggel bír, [...] s aki alkotásaiban egyéniségét önállóan érvényesíteni tudja, másfelől pedig ismernie kell a régi hazai műiparunk emlékeiben fennmaradt s a magyar nép művészi munkáiban fölhasznált díszítési elemeknek és azoknak az alkalmazására nézve közös jelleget, a mit jogosan magyar típusnak tekinthetünk. Emellett szükséges, hogy az illető alaposan tájékozva legyen a modern művészi irányzatokról s törekvésekről.”²⁵ A társulat javaslata tehát arra vonatkozott, hogy ne csak az installáció építészeti keretét, hanem tárgyi-elrendezési részét is építészek oldják meg. A párizsi Archives Nationales-ban fennmaradt tervanyag ennek a kíváncsolomnak minden szempontból tökéletesen megfelel. A tárgyak újszerű osztályozása is fontos szerepet játszott a világkiállítás szervezésekor. Az új osztályozás legfontosabb sajátossága abban állt, hogy a termelési eszközöket a végtermékekkel közvetlen kapcsolatban mutatták be. E látványosságra épülő installálás részeként a gépeket és egyéb berendezéseket működés közben kellett bemutatni.

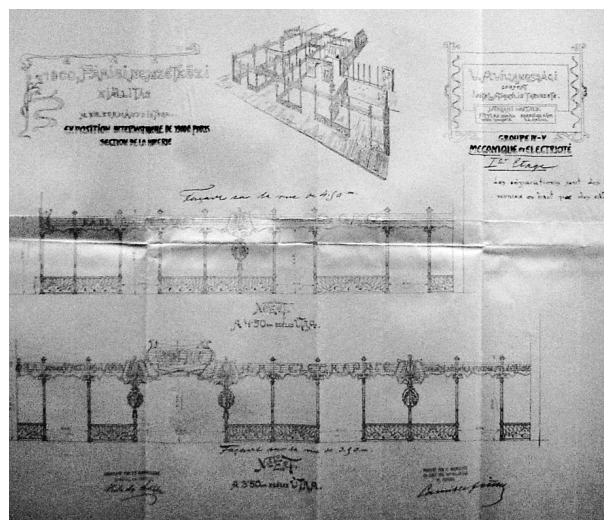
A világkiállítást tizennyolc csoportba osztották.²⁶ A magyar csoportok közül a Mars mezőn elhelyezett I, II, IV, V, VI, VII, X, XI, XIII, és XIV. csoportok közül az I. és a III. valamint a VII. és a X. közös installációban, együtt szerepeltek. Az Esplanade des Invalides szárnyban a XII. és a XV. csoportok kerültek bemutatásra, a Grand Palaisban pedig a 11. osztály II. csoportja vagyis a képzőművészeti tárgyak (festészet, szobrászat, metszetek) volt láthatóak. A Pont d'Alma mellett épült csarnokban helyezték el a XVI. főcsoportot, vagyis a társadalmi intézmények és a közgazdasági, valamint a közegészségügyi, közjóléti bemutatót. Az installációk tervei- nek nagy részét Bálint Zoltán és Jámor Lajos építész irodája készítette, kivételt képeztek a II, IV, V, XI-dik osztályok és a Vincennes-i parkban elhelyezett kiállítás installációi, amelyeket Szeszlér Sándor tervezett, valamint a magyar pékség épülete, amely Fischer József munkája volt. A munkálatokat főépítésként Fittler Kamill felügyelte. Bálint Zoltán és Jámor

Lajos nevéhez fűződnek még a csoport installációkon kívül a 72-es, 111-es és 112-es osztályok installációi is,²⁷ ezek kialakítása a többinél egyszerűbb volt, kivitelezésükben Fittler Kamill, Bálint Zoltán, Jámor Lajos építészek és Mahunka Imre vett részt.²⁸ Az I–III, VII–X. és XII–XV. csoportok installációira kiírt külön pályázatot Bálint Zoltán és Jámor Lajos nyerték meg.²⁹ Az építészeti tervezés a pavilonépítészet esetében túlmutatott magának az épület megtervezésének feladatán. A kiállítási installációk tervei és a fotográfiákon megörökített végső elrendezés teljes hasonlóságot mutat, így kijelenthetjük, hogy a kiállítás berendezéséért, az installációk kialakításáért a Bálint Zoltán–Jámor Lajos építész páros volt felelős.³⁰

I. és III. csoport: Az öt méteres központi csarnokban elhelyezkedő I. és III. magyar csoportokat világos alapon alternáló színezésű levelekkel és virágokkal díszített áttört faragású, közepén stilizált páva motívummal koronázott kör alakú kapuzat határolta. A tanügyi és közművelődési csoport installációja a csarnok közlekedő folyosói irányában nyitottak voltak, a különböző oktatási intézmények módszertanát szemléltető kisebb bemutatók egymással nem kommunikáló tereit körben lechneri felfogású, fából készült, faragott-festett magyaros növényi ornamentika díszítette. Az egyes beugrók bejáratát kétoldalt a magyar művelődés jeles személyeinek büsztjei díszítették. Az installáció hátsó, a kiállítási csarnok közepén végigfutó galériájához támaszkodó oldalát áttört, dús növényi ornamentikájú festett faragás határolta. Az ipari szakoktatást bemutató részben kialakított beugróknak különböző stílusú lakás és hivatali enteriőröket helyeztek el. Az ipari szakoktatási intézmények növendékei által kivitelezett bútorok és berendezési-, és dísz tárgyak, valamint a szakiskolák módszertani bemutatói külön helyiségben voltak láthatók.

A II. (képzőművészeti) csoport installációjának építész Fischer József volt, a berendezés kialakításában a Gelb és fia cég, valamint Vidor Leo műbútorasztalos vettek részt. A Grand Palais-ban elhelyezett művészeti csoport szobor és festészeti osztályához készült installációkról nem ismerünk fennmaradt terveket.

IV–V csoport: A magyar gépgyártás és villamosság csoport installációját egy finoman kidolgozott, elegáns vaskerítés határolta, amely már anyagában is utalt a csoportok tematikájára (1. kép). A stilizált magyaros telegráfpoznák között kihúzott sürgönyhuzalok teremtettek vizuális kapcsolatot, melyekre a

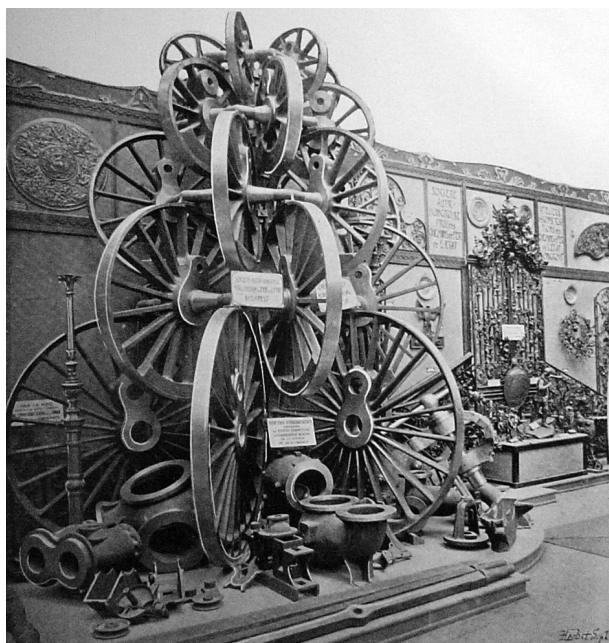

1. kép: A műszaki elektromossági csoport elrendezése. Párizs, Archives Nationales, F12 4245

kiállítók vörösréz cégtábláit illesztették.³¹ A tervek kivitelezését Szeszlér Sándor építész, a motorosztály berendezését a Ganz gyár szakemberei, Lénárd Sándor és Stark mérnökök tervezték, a kohászati és elektronikai osztályt Szeszlér Sándor, Fischer József építész és Lénárd Sándor végezték. A Palais de l'Électricité épületében kiállított V. (villamossági) csoport magyar részlege hét különálló installációt foglalt magába.³² A gépipari kiállítás installációját ipartelepek elhatárolására szolgáló fémszálak kerítés fogta körbe, sarkait gyártelepeken használt, vékony oszlopokon álló kandeláberek jelölték ki. Ornamentális motívumokat nem találunk, művészi szándék elsősorban a vashuzalok hajlításában figyelhető meg.

VI. csoport: A közlekedési csoport egy része az ipari csarnokban, másik része a Vincennes-i parkban lett elhelyezve. A csarnokban lévő kiállítási beugrókat körbefogó installáció nagyméretű félköríves és ovális bejárat nyílásokból, áttört faragású díszítőelemekből állt. A bejárat nyílások tetején a stilizált vízből kiemelkedő génuszok által tartott hajóorr és szárnyas kerekek koronázták. A vasúti kiállítást egy hatalmas homlokzati fal közepébe vágott vasúti alagutat mintázó bejáraton keresztül lehetett megközelíteni. Az installáció részét képezte egy vonatkerekekből felépített gúla is (2. kép). Ezen kívül látható volt még középen egy hajóort formázó kapu, amelyet két hajós figura tartott, valamint Jungfer Gyula alkotása, a budai királyi palota kilenc méteres vaskapuja, valamint egy tizenhat méteres láncszem az akkor épülő Erzsébet híd-ből. Az installáció hátsó falát különféle öntöttvas munkát és iparművészeti termékek díszítették. A hátsó lezárást stilizált növényi motívumok közé fogott országcímerek ritmikus sora díszítette. A vasúti rész tervezésben részt vett Fittler Kamill főépítész is Bálint Zoltán és Jámor Lajos irodája mellett.

VII–X. csoport: A mezőgazdasági és élelmiszeri csoport volt a legsikerültebb a magyar installációk közül, amely a régi Galerie des Machines harmadik oszlopkötege köré épült fel, a 115 méteres csarnokban helyezkedett el, három nagy, kereszt irányú szekcióból állt, 7,5 méteres homlokzattal és igen finom ornamensekkel díszített, felül nyitott, elegáns, fából faragott egymásba fonódó szálakból és levelekből álló növényi díszítéssel. Az installáció fából faragott részlete-

2. kép: A vonatkerekekből épített gúla

3. kép: A kohászati kiállítás bejárata

it természetű polikrómia jellemezte. Díszítésének eredetiségét az eltérő profilozású, vágott díszítő lapok összeillesztése jelentette. A szőlészeti és borászati szakkiállítás csarnoka naturalisztikus, fába faragott szőlőlugast formázott, finoman, de egyszerűen kidolgozott szőlőlevelek alkották a fő motívumot. A csarnok oldalát képező lugasok ívei felett összesen négy darab egyenként 1,2 x 4 méteres, Kézdi-Kovács László által készített tájkép mutatta be Magyarország nevezetesebb bortermő vidékeit: Badacsony, a pozsonyi dombok, Ménés vidék Arad-Hegyalján, Kecskemét környéki homokos szőlőtermő vidék a Kada dombról, Mór vidéke, Tokaj-Hegyalja, Beregszász vidéke és az erdélyi hegyalja. A Magyarországra jellemző szőlőfajták képeit Neogrády Antal akvarelljei mutatták be. A díszítés tükrözte a belső elrendezést, a kisebb és nagyobb cégek, mint például a magyar borok gondos és igen festői elrendezésben voltak láthatók. A tervezésben Fittler Kamill, Bálint Zoltán, Jámor Lajos, kivitelezésben a Gelb és fia cég, Mahunka Imre és a Thék gyár vettek részt. A kertművészet VIII. csoportját egy üvegházszerű csarnokban és a szabadban elhelyezett stilizált fából álló, könnyed, színes kerítéssel körbevont szekciót is a Bálint Zoltán–Jámor Lajos páros tervezte, a berendezést Thék Endre kiállítási bútorzatával tették teljessé. A látogató először egy Olgyay Ferenc által tervezett 21 x 6 méteres diorámát láthatott, amely a Kárpátok flóráját és faunáját mutatta be. Az erdészet, vadászat, halászat IX. csoportjának közepén felépített erdőrészletet körben magyarországi vadfajok, szarvasagancsok, trófeák és vadászfegyverek díszítették. Az installáció tervezésében Fittler Kamill, Bálint Zoltán, Jámor Lajos, a belső kialakításban Földi János és Lendl Adolf erdészeti szakmérnök vettek részt.

XI. csoport. A VIII. és a X. magyar szekciók mellett a bányászati kiállítás XI. csoportja volt dekorációs szempontból a legjobban kidolgozott, amely a bányászati és kohászati csoportot foglalta magába. A bányászati csoport bejáratánál bányászok egy szikla mellett álló csoportja volt látható dinamit robbantásra készülve (3. kép). A kerítés mögött a sóbányászatot bemutató csoport helyezkedett el. A kohászati bemutató ugyanezen a részen helyezkedett el, szerszámokat fém és üveg vitrinben helyezték el. Középen munkások egy csoportja állt körbe egy kohót, az ebből felszálló füstöt vékony, finom fémszálak alkották. A tervezéskor törekedtek magyaros ornamentikájú vasalatok bemutatására. Az installáció építé-

szei Fittler Kamill és Szeszlér voltak, a szobrászati dísz Margó Ede és Langer Ignác készítették.

XII. és XV. csoport: A lakberendezést és kisebb iparágak bemutatóit magába foglaló magyar csoport az osztrák szekció mellett helyezkedett el. Erre is a többi installációhoz hasonló gondos kialakítást volt jellemző, a díszítést színes, stilizált virágok és levelek alkották. Hajlékony és gazdag kerítés fogta közre az első emeleti galéria alatt elhelyezkedő szekciót, amelyben számos fontos enteriőrt lehetett látni: Fittler Kamill, Bálint Zoltán és Jámbor Lajos építészek, Faragó Ödön, Vastagh György, Mahunka Imre és Langer Ignác, a Gelb és fia cég, Steinbach Gábor tervei alapján. Itt állították fel a budai királyi palota, a parlament és a főváros egy-egy jelentős fogadó és dolgozószobáját. A különböző kisebb iparágak (kocsi-, hangszer-, sokszorosító ipar) a kiállítás területén elszórtan mutatkozhattak be. A háziipari cikkek számára egy kisebb, art nouveau hatásokat mutató pavilon is készült, tervezője nem ismert.

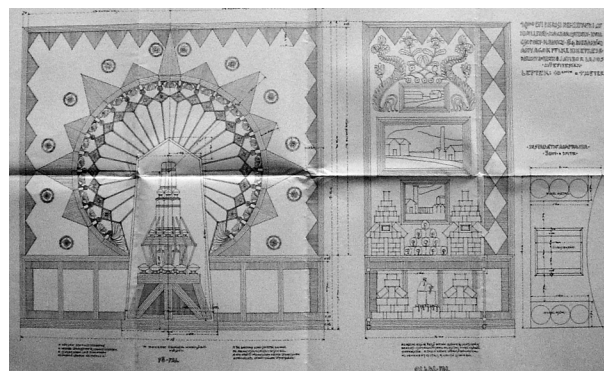
XIII. csoport: A textil és ruházati szekció kialakításában Bálint Zoltán és Jámbor Lajos együtt alkalmazták a többi csoportban megfigyelhető, kétfajta konstrukciós elvet. A szekció sugaras alaprajzából következően nagyobb mennyiségű áru bemutatására volt alkalmas. A bejárati részt itt is elegáns, egyszerű és modern stílusú, a falakat suba kivarrások díszítették, külön fülkét rendeztek be a magyar házi szövőiparnak, valamint elhelyeztek egy népies és egy úri viseletbe öltöztetett babát is. A folyosó felé dupla árkád nyílt, ennek lábazati részét domborművek és színes emberi figurák alkották. Fittler Kamill Sándor, a Bálint Zoltán–Jámbor Lajos páros, Thék Endre műbútorasztalos, valamint a Gelb és fiai cég vettek részt az installáció kivitelezésében.

XIV. csoport: Az emeleti galérián elhelyezett vegyeszeti kiállításba egy barokkos-art nouveau-s bejáraton lehetett bejutni, tetején denevérszárnyat viselő génusz figurákkal. A jellegzetes, stilizált növényi motívumokkal díszített trapezoid formájú vasból és üvegből készült vitrineket könnyed ívsor határolta egymástól, mellettük pihenődiványokat helyeztek el. A magyar installációk többségétől eltérően a bécsi Secession formavilágát idéző bemutató tervezésében Fittler Kamill Sándor, a Bálint Zoltán–Jámbor Lajos páros, kivitelezésében Balogh Lóránd dekorátor vett részt.

XVI. csoport: A szociális intézményeket bemutató csoport magyar részlege a XVI. csoport egyéb nemzeti bemutatóhoz képest egyike volt azon keveseknek, ahol a festett fából készült díszes kialakítására különös gondot fordítottak. Az ipari és mezőgazdasági dolgozók védelmére létrejött intézeteket festményeken és grafikákon mutatták be. Fittler Kamill mellett, Bálint Zoltán, Jámbor Lajos építészek vettek részt az installáció kivitelezésében.

XVIII. csoport: A hadászati csoport bejáratának két oldalán egy-egy fából faragott stilizált, összeérő lombkoronájú fa keretezte melyre egy szintén fából faragott, karmában kardot tartó turulmadarat helyeztek, az ajtókeret felső zónájában magyar és horvát zászlókkal körbevett egyesített magyar címerként helyeztek (4. kép). A király lovas szobrát díszes kolonnád fogta közre. A szobor mellett a magyar hadsereg uniformisát viselő alakok látszottak, az installációt felgúllázott fegyverek és zászlót tették teljessé. Fittler Kamill mellett Bálint Zoltán, Jámbor Lajos építészek, Mahunka Imre, valamint a Gelb és fiai cég vettek részt az installáció kivitelezésében. A csoportot len és gyapotárú kiállítás mellett bőrárú, posztó, élelmezési, lőszer és fegyverzeti bemutató alkotta.

A nemzeti jelleget és a modern, azaz art nouveau-s, szecessziós építészet alkalmazását tükröző magyar installációk

4. kép: A hadászati installáció részlete. Párizs, Archives Nationales, F12 4245

megfeleltek mind a hivatalos francia kiírásnak, mind a magyar nemzeti bizottság elvárásainak. A magyar nemzeti bemutatók installációi nemcsak a népi motívumokból építkező nemzeti-modernista építészeti irányzatokat gazdagították, hanem Ausztria egységesítő, birodalmi művészetet propagáló szándékaival szemben jelentettek ellenállást.³³ A tervanyag újabb részlettel szolgál a századforduló építészeti gyakorlatáról, az installációk tervezését és a kiállítási tárgyak elrendezését is építészekre bízta. A szerencsésen fennmaradt tervek és a kiállításról rendelkezésünkre álló fotográfiák összehasonlítása arról tanúskodik, hogy az installációkat és a tárgyak elrendezését teljes egészében az eredeti építészeti tervek szerint alakították ki.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány megírásához kapcsolódó kutatás Klebelsberg Ösztöndíj révén vált lehetővé.
- 2 MIKLÓS Ödön: *Magyarország és társországai az 1900-ik évi Párizsi Nemzetközi Kiállításon*. Budapest, Atheneum, 1903. 141–153.
- 3 Három évvel később jelent meg az építész Charles Garnier és a történész Auguste Ammann tollából az emberi lakóház története könyv formájában: GARNIER, Charles–AMMANN, Auguste: *L'Habitation humaine*. Paris, Librairie Hachette, 1892. Az emberi lakóház történetét bemutató pavilonokról lásd: BOUVIER, Béatrice: *Charles Garnier (1825–1898) architecte historien de l'Habitation humaine*. In: *Livraisons d'histoire de l'architecture*. 2005. No. 9. 43–51.
- 4 PAP Henrik: *A párizsi kiállítás épületei*. In: *Magyar iparművészet*, 1900. 176–181.
- 5 CZOBOR Béla: *Magyarország történelmi kiállítása*. in: *Magyarország a párizsi világkiállításon*. Budapest, Horvánszky, 1900. 9.
- 6 Jámbor Lajos eredeti nevét, azaz Frommer aláírást olvashatunk a legkorábbi terveken.
- 7 *A magyar történelmi kiállítás...* 1900. 15.
- 8 Archives Nationales. F12 4245. Hongrie. Organisation. Renseignement statistiques demandés. Jelzet nélküli irat.
- 9 A tervek részletes bemutatását lásd: SZÉKELY Miklós: *Az 1900-as párizsi világkiállítás magyar építészeti alkotásai*. in: *Omnia Creatura Significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Szerk: Tüskés Anna. Budapest, CentrArt. 2009. 285–289.
- 10 *Építő Ipar*, 1898. augusztus 3. 198.
- 11 Az elsődleges tervváltozatot valószínűleg a Magyar Építészeti Múzeum jelenleg még beletárolatlan anyagában szereplő tusrajz és alaprajz jelenti. A tusrajz kecsesebb tömegarányai és a központi csarnokba helyezett főlépcső

- alapján állítjuk, hogy a múzeumba került tervek az Alpár által a kritikájában a második tervváltozatként említett időközbeni változásokat még megelőző, első tervváltozat felfogását tükrözik. Ezúton köszönöm Ritoók Pálnak, hogy felhívta figyelmemet a tervekre.
- 12 *Építő Ipar*, 1898. augusztus 3. 203.
 - 13 *Építő Ipar*, 1898. augusztus 3. 207.
 - 14 SZÉKELY, 2009. 286.
 - 15 *A párisi kiállítás magyar csoportjai egy részének installációs tervei*. In: *Magyar Iparművészet*, 1900, 1–2. szám, 53–56.
 - 16 MIHALIK József: *A magyar történelmi pavilon*. In: *Magyar Iparművészet*, 1900. 325–333.
 - 17 VADAS Ferenc: *Programtervezetek a Millennium megünneplésére*. (1893). In: *Ars Hungarica*, 1996. 28–29.
 - 18 Archives Nationales. F12 4245. Hongrie. Organisation. 1897. szeptember 28. Jelzet nélküli irat.
 - 19 „Le caractère de la construction est également laissé à votre appréciation; il est à désirer toutefois que pour obtenir de l'ensemble de ces petits Palais un effet intéressant et varié chaque pays choisisse dans son architecture nationale, soit ancienne, soit moderne, des types d'habitation ou de monuments dont la reproduction caractérise nettement une époque de l'histoire du pays ou une région de son territoire.” Archives Nationales. F12 4245. Hongrie. Organisation. 1897. szeptember 28. Jelzet nélküli irat.
 - 20 Archives Nationales. F12 4245. Hongrie. Organisation. 1900. február 5. 9049. sz. irat.
 - 21 Archives Nationales. F12 4245. Hongrie. Organisation. 1898. március 28. Jelzet nélküli irat.
 - 22 Archives Nationales. F12 4245. Hongrie. Organisation. 1899. január 23. Jelzet nélküli irat.
 - 23 MIKLÓS, 1903. 157.
 - 24 MIKLÓS, 1903. 167–172.
 - 25 *A párisi kiállítás magyar csoportja egy részének...* 1900. 55.
 - 26 I. csoport: Közoktatás; II. csoport: Képzőművészet; III. csoport: Tudományok és művészetek; IV. csoport: Gépészet; V. csoport: Elektromosság; VI. csoport: Mérnöki tudományok és Közlekedés; VII. csoport: Mezőgazdaság; VIII. csoport: Kertészet; IX. csoport: Erdészet – Vadászat – Halászat; X. csoport: Élelmiszeripar; XI. csoport: Bányászat – Kohászat; XII. csoport: Épületdíszítés és lakberendezés; XIII. csoport: Textil és ruházati ipar; XIV. csoport: Vegyipar; XV. csoport: Egyéb iparágak; XVI. csoport: Népjóléti intézmények – Közegészségügy – Közjótékonyosság; XVII. csoport: Gyarmati kiállítás – ezen Magyarország nem szerepelt, valamint XVIII. csoport: Hadügy és tengerészet.
 - 27 Archives Nationales. F12 4245. Lukácsi aláírásával ellátott hivatalos feljegyzés alapján. Jelzet nélküli irat.
 - 28 Archives Nationales. F12 4245. Rapport général. Hongrie. Jelzet nélküli irat.
 - 29 MOL K 232 Kereskedelmi Minisztérium iratai. 1898/7981.
 - 30 SZÉKELY, 2009. 287.
 - 31 Az installációk részletes leírását lásd még: BOROS Samu: *A párisi magyar kiállítás kalauza*. Budapest, Pallas, 1900.
 - 32 BOROS, 1900. 10.
 - 33 „Whereas the Austrian interest in peasant art originally stemmed from a desire to exert imperial control over the region, the Hungarian folk art revival from the beginning had been part of a search for modern national identity as well as a sign of resistance.” HOUZE, Rebecca: *National Internatinalism. Reactions to Austrian and Hungarian Decorative Arts at the 1900 Paris Exposition Universelle*. In: *Studies in Decorative Arts*, Fall-Winter 2004-2005. 90.

Plans of the Hungarian pavilion and installations at the Paris World Exhibition in 1900

This study presents the plans of the Hungarian pavilion and installations at the Paris World Exhibition in 1900. The concept of the 'Rue des Nations' on the bank of the Seine was based on the idea to represent the national architecture of exhibiting countries. Hungarian cultural politics aimed to alter the international reputation of the country at the turn of the century by presenting the image of both an economically and culturally independent country within the Austro-Hungarian Empire. This radical aim had its political roots in the Compromise of 1867 and its first evident visual representation, the festivities of the Millennium in 1896 celebrating the 1000-year-old state. Three of the four plans for the Magyar world exhibition pavilion presented in 1898 to the jurors of the Hungarian Executive Commission used elements of the vernacular-like style of the Museum of Applied Arts (designed by Ödön Lechner and opened in 1896). The fourth pavilion, eventually realised and known as the "Historical Pavilion" of Zoltán Bálint and Lajos Jámbo, was composed using architectural elements of more than a dozen historical monuments in Hungary. The group installation within the exhibition halls truly represented modern Hungarian architecture with a vernacular taste following the architectural principles of Ödön Lechner. The study presents in detail the plans of the Hungarian Historical Pavilion and the group installations of Zoltán Bálint and Lajos Jámbo which were discovered in the Archives Nationales in Paris in 2007.